

Sámánjaink színes álma

Egy küldetéses könyvről és a számvetés jelentőségéről

Balázs-Arth Valéria: *Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon*; Budapest – Timp Kiadó, 2007. 671 p.

A délvidéki magyarság életéből hiányzik 1989 fel szabadító élménye, a szabad megmozdulás friss lélegzetvételének mámorja. Abban a sorsfordító – vagy annak vélt – esztendőben, amikor a környező országok társadalmán végigsöpört a demokratikus törekvések szele, a délvidéki magyarság semmilyen tárgyalóasztalnál, legkevésbé utcai tüntetésen vagy politikai vitafórumon nem mondhatta el azt, hogyan képzeli el a jövőjét. Helyette újfent mások rendelkeztek a sorsa felett, ami azután rövid másfél év alatt katasztrófába torkollott. Amiben közel két évtizeddel ez előtt része volt, az nem a Közép-Európában akkortájt megtapasztalt reményteli megújulás érzése, nem a „talán eljön az élhető világ” boldog reménye volt, hanem a pusztító háború közelségének rémülete, a mindennapi fenyegetettség egyre mélyülő rettenete. Hogy milyen a háború a Balkánon, annak emlékét a délvidéki magyarság a génjeiben őrizte, a családi emlékezet pedig sok évtizedes gyászában sem tudott szabadulni a temetetlen halottaik kegyetlen látomásától. Amikor az utódállamok magyarsága a sorsfordító 1989 után azon munkálkodott, hogy végre politikailag is meghatározza önmagát, a Bácskában és a Bánságban katonai behívók elöl menekültek a fiatalok, a Drávaszögben pedig már romokban heverték a magyar települések. Szerb szabadcsapatok és martalócok szedték a harácsot, és haldokló falvak ürültek ki pár hét leforgása alatt. A trianoni magyarság körében akkor fogalmazódott meg a XX. századvégi sorskérdés: ha abban a történelmi helyzetben a délvidéki magyarság elhagyja a szülőföldjét, az annak lesz a bizonyossága, hogy az utódállamokban kisebbségi sorsban élő magyarsága számára a menekülés az egyetlen megoldás. Ha helyben marad, ha lesz elegendő ereje túlélni a háborús megpróbáltatásokat, akkor a szülőföldnek még van megtartó ereje, még bízhatunk abban, hogy elevenek és kikezdhethetlenné a régi költődések. A menekülés vagy a minden áron való ott-hon maradás a kisebbségi magyarság számára a járható út? Az idő, ha keserves megpróbáltatások árán is, de meghozta a választ – és jó, hogy a túlélési vágy mindennél erősebbnek bizonyult.

Két évtizedes megkésetttséggel a délvidéki magyarság számára mostanában adatik meg a lehetőség, hogy végre szóljon a saját sorsát illető elképzeléseiről. Társadalmának megteremtése, intézményeinek létrehozása még csak az elképzeléseiben körvonalazódik, de abban már egészen biztos, hogy nem akar többé félelemben, nem akar többé hazugságban élni. Vissza fogja hozni családi életébe az átörökített szokásrendet, visszaköveteli hagyományvilágát, és jövőjét már a történelmi tudata alapján kívánja alakítani. Politikai közösségként már nem lesz kiszolgálója senkinek, kompromisszumot is csak a józan realitások mentén fogad el. A Bácska és a Bánság magyarsága oly mértékben vált kismizmizetté, hogy jóléti alkut már nincs mire kötnie. Egyszerűen nincs mit felajánlania, nincs mit adnia a többség kegyeiért. Vagyona, földje, birtoka, féltésre érdemes javai nincsenek – csak magyarságának közösségi ereje kötheti még a tájhoz, egyedül ezzel gazdálkodhat, a végsőig racionális következetességgel.

És ez hatalmas erő, ez megtartó hatalom. Most végre meg kell látnia, hogy ő is értékkerető lakója a tájnak, hogy múltja, történelme révén jussa van a vidékhez. Tanítók, papok, katonák, gazdálkodó emberek, írástudók és művészek, parasztok és hivatalnokok sok emberöltőnyi rendje teremtett itt életet, s ha a ma magyarja még nem is ismeri fel kelendő tisztaságban az alakjukat, tudnia kell, hogy nincs egyedül a történelemben. Szerencsésebb sorsú közösségek életében nemzeti intézmények rajzolják körül az élhető világ határait, nálunk a Délvidéken mandátumos emberek magányosan végzik ezt a feladatot. Amit másutt államilag támogatott hivatalok öntenek formába, az nálunk a Délvidéken az íróasztalok magányában leli meg a közösséghez szóló üzenetét. Úgy, ahogyan azt első vándornyomdászunk, Takáts Rafael tette kettőszáz, első történészünk, Bárány Ágoston végezte százötven, és első népdalgyűjtőnk, Kálmány Lajost követte el száz évvel ezelőtt.

Ennek szellemében, az értékeink begyűjtésének szándékával három olyan mű is született a közel-

múltban, mely a szellemi alapvetés feladatát vállalta magára. Kalapis Zoltán, a kiváló művelődéstörténész háromkötetes *Életrajzi kalauzában* (Újvidék, 2002 és 2003) – ahogyan ő fogalmazott – a „lentségi” magyarság kiváló alakjai felett tartott szemlét, és lelt vagy ezer olyan személyre, akinek életműve beépült az ezer elvonult esztendő történelmének archeológiájába. Közelebbre, alig fél évszázadnyi távolságra tekintett vizsgálta Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben – A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945-1972)* (Szabadka, 2006) című monográfiájában, mely a délvidéki magyarság kiszolgáltatottsága egyik legsötétebb korszakának már értelmezhető tényeit tárta fel, ablakot nyitva az ideológiai penésztől és dohtól átjárt, egypárti önkény világára. Balázs-Arth Valéria pedig *Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon* (Budapest, 2007) című könyvében mutatta meg, milyen mérhetetlenül gazdag a művészeti életünk. Három hatalmas mű a történelem, az irodalom és a képzőművészet területéről – számvetésnek, első széttekintésnek nem kevés!

Másfél évtizednyi lexikonírói tapasztalatnak a birtokában hatalmas munkát végzett Balázs-Arth Valéria, amikor 671 oldalas művében, 600 kép gazdag illusztrációjának kíséretében 402 délvidéki, vagy a Délvidékhez valamilyen formában kötődő művész, vagy a képzőművészeti életben valamilyen szerepet vállalt személy életét dolgozta fel. „Eredetileg nem ezt a könyvet akartam megírni – nyilatkozta az újvidéki Magyar Szónak a szerző. – Tulajdonképpen a Révai Új Lexikona délvidéki szerkesztőjeként fogalmaztam meg az első képzőművészeti cikket a 90-es évek közepén, s attól kezdve folyamatosan írtam képzőművészekről és képzőművészetről a Révai Új Lexikonába. Közben fölkerétek, hogy a Kortárs Magyar Művészeti Lexikon számára – amely az 1945-től terjedő időszak magyar képzőművészetét tekinti át – vegyem számba és írjam meg a délvidéki magyar képzőművészeket és intézményeket. Mivel a képzőművészetet mindig is nagyon szerettem, elvállaltam, s amikor megjelent a lexikon – amelyben azért terjedelmi megkötések is voltak –, többen mondták, milyen kár, hogy nincs egy összefoglaló munka a délvidéki képzőművészetről. Mivel a *mag* megvolt, folyamatosan bővítettem az anyagot. Ez a lexikon 100 évet ölel fel, tehát a teljes XX. századot, a legutolsó adatok 2005. december 31-ével zárulnak.”

Az anyagában mérhetetlenül gazdag lexikonban olyan művészek szerepelnek, akik a történelmi Délvidék – a Vajdaság, a Drávaszög és a Muravidék – területén születtek, s munkásságuk ott, vagy másutt, a széles nagyvilágban bontakozott ki. Olyan festők, szobrászok, művészettörténészek és kritikusok, színházi díszlettervezők, fotóművészek, elméletet oktató

tanárok, a képzőművészeti élet alakítói, akik jellemző módon, életművük révén meghatározták a Délvidék magyar művészetét. A lexikonban szereplő személyek úgyszólván mindegyikéről egy fotót, esetleg önarcképet vagy más művész által készített portrét közölt a szerző. Az élő művészeknek egy, a művésztüket reprezentáló alkotása, az elhunyt, már lezárt életművel rendelkezők esetében akár több mű reprodukciója is bekerült a lexikonba. „Akik kimaradtak – mert a szerző nem jutott a nyomukra, illetve nem válaszoltak az adatokat kérő felkérésére – azokról listát közöl, éppúgy, mint az említett területen alkotó XIX. századi művészekről is, illetve azokról is, akik a Délvidéken születtek, de nem tudjuk meddig éltek ott, és máshol váltak neves művésszé.” Vagyis a délvidéki magyar képzőművészeti élet teljessége számbavételének az igényét jelentette be a szerző (ezért írhatta egy méltatója, hogy a könyv „híradás rólunk – délvidékiekről”), ami egyszersmind erőfeszítéseinek méretét is sejteni engedi.

Ha valaki történetírói-krónikási szándékkal – akár a publicisztika szintjén is – próbálkozott már a képzőművészeti élet leírásával, az kénytelen volt szembesülni a feladat valódi nehézségeivel. A Délvidéken ugyanis nem létezik a „képzőművészetek” intézménye (sem), amely (vagy amelyek) módszeresen dokumentálnák a művészet világának történéseit és megőriznék annak dokumentumait. Nincs továbbá mindmáig magyar képzőművészeti gyűjtemény és képzőművészeti dokumentumtár sem. Ezért igazán azt a kérdést sem lehet megválaszolni, hogy a Délvidéken hol zajlik a képzőművészeti élet? S hol lehet annak jelenségeit meglelni, megnyilatkozásait tetten érni? Városi könyvtárak és múzeumok helytörténeti gyűjteményében helyel-közzel található egy-egy plakát vagy kiállítási meghívó (és szerencsés esetben mellette a katalógus), de ezek gyűjtése nem programszerű, nem intézményi feladat. Emellett a sajtó napi híryanaga vagy a művelődési rovata szolgálhat még némi krónikaértékű információval, de ez is az esetlegesség mezsgyéjén egyensúlyoz. Ezért – az említett okokból eredően – komolyabb monográfia vagy összefoglaló jellegű könyv megjelenése ma is eseményszámba megy, megszületése ünnepnek számít. Elképzelhető tehát mekkora feladatot jelentett Balázs-Arth Valéria számára négyszáz életmű történeti bemutatása és művészettörténeti leírása. Mert nem igaz, hogy a lexikon nem bocsátkozik értékelésbe – a *Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon* abban különbözik műfaji rokonaitól, hogy elemeiben és egészében is az értékeket mutatja meg. Lényegét, színét és zamatát – mondanám: a délvidékiségét – éppen az adja, hogy tapinthatóan benne van az életek és az életművek nagy-nagy tragédiája. Az is, amiért születtek,

az is, ahogyan születtek, s az is, amit magukba zártak. Olyan színes a lexikon, amilyen színes Balázs G. Árpád Golgotájának pasztell-világa, Hangya András bohócainak keserű fintora, Pechán József vásári forgataga, vagy Sáfrány Imre Sámán-látomása. Azért nagy mű az ismereteknek ez a tárháza, mert az ismeretanyag a lényegével van jelen a lexikonban. Úgy, ahogyan a Délvidék azt önmagának megalkotta, s úgy, ahogyan az Balázs-Arth Valéria lelkében egészzé összeállt. **A Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon azért is mérföldkő a könyvkiadásunkban, mert megmutatta, mi egy küldetéses könyv igazi lényege: nem feladata hűvös fölénytel csillapítani a lázat, hanem az indulatok szenvedélyével segíteni a gyógyulást. Annak a közösségnek a gyógyulását, amelynek mérgei és láza még mindig nem forrta ki magát.**

Baranyi Anna művészettörténész, a lexikoníró jeles szakvéleményezője egy nyilatkozatában elmondta, a könyv jelentőségét elsősorban abban látja, hogy „ilyen terjedelmes, átfogó, összefoglaló munka [mindeddig] nem készült, biztos, hogy a lexikon anyagát így együtt nagyon kevesen ismerik a volt Jugoszlávia területén, Magyarországon meg egyáltalán nem. Az olvasó e szokványosnál jóval részletesebb lexikonban a lexikális adatok mellett különleges életutakkal, kimagasló művészi pályákkal ismerkedhet meg. A bőséges adatok és szakmailag megrajzolt, néha kisebb tanulmányoknak is beillő pályaképek mellett időnként az életút egyéb szempontból fontos részleteiről szintén olvashatunk irodalmilag igényes megfogalmazásban. A szerző számos művészről közöl újonnan felkutatott adatokat, eddig ismeretlen, lappangó műveket. Ilyen jellegű és ilyen funkciójú lexikon eddig még nem jelent meg, ezért hiánypótló műnek tekinthető a művészek, az érdeklődők számára is, a XX. századi magyar képzőművészettel foglalkozó kutatóknak pedig egy eddig szinte feltáratlan terület fontos kézikönyve.” Különlegessége továbbá a lexikonnak, hogy a szerző összeállította azoknak a művészeknek a jegyzékét, akiknek a pályája a lexikonnal felölelt időszak előzményének tekinthető, valamint azoknak a művészeknek a listáját, akik a Délvidéken születtek, de Magyarországon vagy máshol a nagyvilágban élnek vagy éltek valaha. A lexikon értékét növeli az a bibliográfiai teljesség is, ami egy-egy szócikk végén olvasható.

Ilyen méretű művet nem lehet csak józan elszárással megalkotni, ehhez rajongás és megszállottság

szükséges – és mindenekelőtt a teremteni vágyó ember lelkesültsége. Ha fellapozzuk a mára már klaszszikussá érett alkotók életrajzát – legyen szó Almási Gáborról, Hangya Andrásról vagy Juhász Árpádról – a vonatkozó irodalom határtalan gazdagságából kiderül, Balázs-Arth Valériának a Délvidék egy teljes évszázadnyi magyar (és nem magyar) sajtótermékét kellett átlapoznia, hogy a kiállítások megnyitóirol szóló legeldugottabb jelentéseket, vagy az elrejtett illusztrációkat is számba vegye. És akkor még nem esett szó a külföldi, távoli országokban lezajlott kulturális-művészeti események roppant fegyelmezett oknyomozásáról, az egyéni és a közös kiállítások eseményeinek dokumentálásáról, azok kritikai értékeléséről és a művészi önvalomásokról – ami első pillanatban hatalmas adathalmaznak tűnik, de azonnám kiderül, hogy a felsorolás az élettörténet szerves részét képezi. A szerző olykor „műfajt is teremt”, hiszen egy könyvillusztrátor, egy színpadtervező vagy egy karikatúrista életművének a bemutatása semmiképpen sem tartozik a szokványos feladatok sorába. És vajon mi a mérhető egy színpadi bábos vagy egy színházi rendező világában? Aki a kollektív produkciók esetében legfeljebb másfél soros méltatást kap a sajtóban. Ennek bemutatásához, a leírásához eszközöket és módszert kellett találnia a lexikonírónak – a hátteralakokat teljes dimenziójukkal együtt kellett beemelnie a képzőművészet rejtelmes világába. Értékelhető látomássá kellett formálni az életművet. A *Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon*nak pusztá megszületésén túlmenően a legnagyobb értéke, hogy egséges, hogy minden bemutatott életmű a maga helyén szerepel, egyformán fontos eleme a délvidéki magyar képzőművészet történetének.

Ha a számvetések során nem feledkezünk meg a délvidéki magyar néprajzi kutatások eredményeiről, a Bodor Anikó szerkesztette háromkötetes *Vajdasági magyar népdalok* (Újvidék – Zenta, 1997, 1999, 2003) együttesen ezeröttszáz oldalt meghaladó óriási összefoglaló munkáról, valamint a demográfiai kutatásoknak az ezredfordulót követő részeredményeiről, melyek máris monografikus összefoglalóért kiálltanak, akkor némi rezignáltsággal azt kell megállapítani, jószerével csak a történeti kutatások terén késlekednek a bátor kezdeményezések. Ami azért jelent gondot, mert a délvidéki magyarság történelemismeretének a megerősítése már eddig is évszázados mulasztást szenvedett.